

فرهنگ کسب رزق حلال در قرآن

مرتضی عمارلو^{۱*}

۱- گروه فقه و حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی بابل، بابل، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
دریافت مقاله: ۰۰/۱۲/۱۱	مقدمه: روزی حلال یکی از مسائل مهم و تأثیرگذار در زندگی انسان است و در آموزه‌های دینی بویژه قرآن کریم خداوند به آن در آیات متعددی و به شکل‌های مختلفی اشاره می‌کند و به گونه‌ای که حدود ۱۲۳ بار واژه «رزق» همراه با مشقات آن در قرآن به کار رفته است. و هدف از پژوهش، فرهنگ‌سازی روزی حلال براساس آموزه‌های قرآنی است.
پذیرش مقاله: ۰۱/۲/۲۰	
کلمات کلیدی:	
رزق	روش‌ها: این پژوهش با محوریت آیات قرآن و با استفاده از روایات و کتب تفاسیر، درصدد تبیین فرهنگ استفاده از رزق حلال از منظر آموزه‌های دینی بویژه قرآن کریم می‌باشد. این پژوهش به روش مطالعه کتابخانه‌ای انجام گرفته و اطلاعات لازم جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل شده است؛ بنابراین روش تحقیق در این مقاله، توصیفی-تحلیلی محسوب می‌شود.
حلال	
رزاق	
قرآن	نتایج: اهمیت رزق حلال و جایگاه آن در متون دینی بویژه قرآن کریم بیان شده است و برای فرهنگ‌سازی روزی حلال در زندگی فردی و اجتماعی نیازمند کاربردی کردن قرآن در جامعه اسلامی است و سعی شده آنچه را که به نظر نگارنده، در مسئله رزق حلال با استناد به قرآن کریم آنچه که مهم است، اینکه رزاق حقیقی، الله است و اقسام رزق در قرآن عبارت است از: حسن، کریم، طیب، معلوم و بغیرحساب و همچنین عوامل ایجاد رزق بر اساس آیات قرآنی؛ اخلاص، اطاعت، انفاق و... بیان شده است.
	نتیجه‌گیری: رزق حلال در قرآن از جایگاه والایی برخوردار است و خداوند در آیات متعددی علاوه بر تبیین رزق حلال و اوصاف آن، عوامل زمینه ساز رزق را بیان می‌کند. در قرآن بر فرهنگ‌سازی کردن روزی حلال در زندگی و توجه داشتن به تغذیه، تاکید فراوان شده است که نتیجه آن فرهنگ‌سازی آموزه‌های قرآنی از جمله رزق حلال در جامعه اسلامی است.

استناد (ونکور): عمارلو م. فرهنگ کسب رزق حلال در قرآن. مجله پژوهشنامه حلال. بهار ۱۴۰۱: (۱)۵: ۱-۱۵.

(۱)مقدمه

حلال دستور می‌دهد و می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الرَّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحاً إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ»^۱ «ای پیامبران! از غذاهای پاکیزه بخورید، و عمل صالح انجام دهید، که من به آن چه انجام می‌دهید آگاهم»

از منظر آموزه‌های دینی، تغذیه نقش بسزایی در روح و جسم انسان دارد امیرالمومنین (ع) به کمیل فرمودند: «يَا كَمِيلُ إِنَّ اللِّسَانَ يَبُوحُ مِنَ الْقَلْبِ وَ الْقَلْبُ يَقُومُ بِالْغِذَاءِ - فَأَنْظُرْ

روزی حلال یکی از مسائل مهم و تأثیرگذار در زندگی افراد جامعه است و خداوند در قرآن با واژه «انسان» به مسئله تغذیه و طعام اشاره می‌کند و می‌فرماید: «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ»؛ «آدمی باید به قوت و غذای خود به چشم خود بنگرد» (عبس/۳۴) خداوند خطابش در آیه دستوری است و حکایت از تأثیرگذاری تغذیه در بعد جسمی و روحی افراد است و خداوند در سوره مومنون به پیامبرانش برای خوردن

* نویسنده مسئول: مرتضی عمارلو، آدرس پست الکترونیکی: aammar1389@gmail.com، شماره تماس: ۰۱۷-۳۵۴۴۳۴۲۰.

^۱ سوره مومنون آیه مبارکه ۵۱.

فِيمَا تُغْذِي قَلْبِكَ وَ جِسْمِكَ - فَإِنْ لَمْ يَكُنْ ذَلِكَ حَلَالًا - لَمْ يَقْبَلِ اللَّهُ تَعَالَى تَسْبِيحَكَ وَلَا شُكْرَكَ» به معنای «ای کمیل، زبان از قلب سرچشمه می‌گیرد و قلب نیز از غذای انسان، پس به آنچه قلب و جسم خود را به آن تغذیه می‌کنی، توجه کن که اگر حلال نباشد، خداوند متعال نه تسبیح تو را می‌پذیرد و نه شکر تو را» (۱). انسان با توجه به اینکه جسم و روح جدا از یکدیگر نیستند بنابراین جسم بر روح تأثیرگذار است و سلامت روح در گرو استفاده صحیح و مطلوب از غذای حلال است که بر اساس آموزه دینی نقش مهمی در تربیت انسان دارد و در این تحقیق سعی شده است که به این پرسش پاسخ داده شود؛ مفهوم رزق و رزاق حقیقی از منظر قرآن چیست؟ رزق در قرآن با چه اوصافی بیان شده است؟ و عوامل زمینه ساز و منابع رزق کدامند؟

هدف از این پژوهش؛ این است که در جامعه اسلامی باید آموزه‌های قرآن به‌عنوان یک برنامه راهبردی و عملیاتی در جامعه اسلامی نهادینه شود و از جمله برنامه قرآنی که باید در زندگی افراد طرح ریزی شود موضوع روزی حلال است که خداوند در قرآن بیان کرده است. ضرورت موضوع روزی حلال در زندگی فردی و اجتماعی آن چنان تأثیرگذار است که پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «طَلَبُ الْحَلَالِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ» به معنای «طلب روزی حلال بر هر فرد مسلمان واجب است» (۲). هدف کاربردی این تحقیق، فرهنگ‌سازی استفاده از حلال در جامعه است که باید در قالب نوشتاری و گفتاری، با استفاده از ابزار رسانه و متون دینی بویژه آیات قرآنی، آموزش داده شود.

بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد، تحقیقات مختلفی در گستره موضوع «رزق حلال» انجام شده است برخی از این تحقیقات به صورت عمومی و در قالب کتاب، پایان نامه و مقاله مکتوب شده‌اند.

در کتاب «رزق حلال از دیدگاه آیات و روایات» توسط احمد تشکر (۱۳۹۳) به مسئله رزق حلال با بهره‌گیری از قرآن و کتاب‌های معتبر روایی در زمینه تحصیل رزق حلال و موانع تحصیل آن، پرداخته است. کتاب «رزق و روزی بندگان از منظر قرآن کریم» توسط محمد علی رضائیان و

همکاران (۱۳۹۶)، نویسندگان در این کتاب تلاش کرده‌اند ضمن بررسی معنایی رزق و روزی؛ آن دسته از آیات قرآنی که به مسئله روزی رسانی به بندگان اختصاص دارد را مورد مطالعه و تحقیق قرار دهند. کتاب «رزق و روزی از دیدگاه قرآن و حدیث» نوشته علی متین (۱۳۹۰)، به ابعاد مختلف رزق، اوصاف رزق و صفت رزاقیت خداوند بر اساس آیات و احادیث مرتبط با این زمینه، پرداخته است. مقاله «آثار تربیتی «رزق حلال» با تأکید بر آیات و روایات» نوشته روشن دهقانی و همکاران (۱۳۹۵)، به آثار تربیتی رزق حلال با تأکید بر آیات و روایات در بعد زندگی فردی و در بعد زندگی اجتماعی پرداخته است.

تمایز این پژوهش از آثار پیش گفته، این است که سعی شده است در این پژوهش، مسئله فرهنگ‌سازی رزق حلال در زندگی فردی و اجتماعی افراد جامعه بر اساس آموزه‌های دینی با محوریت قرآن کریم و با نظر به روایات معصومین (ع) و آرای مفسرین بررسی و تبیین شده است.

۲) مواد و روش‌ها

در این پژوهش، از روش تحلیل و توصیف محتوا استفاده شده است و تحلیل و بررسی بر اساس متون آیات و روایات و سخنان بزرگان دینی می‌باشد و برای تحلیل محتوا، مراحل مختلفی طی می‌شود. از جمله این مراحل، می‌توان سه مرحله عمده زیر را ذکر نمود:

الف) مرحله قبل از تحلیل (آماده‌سازی و سازماندهی)

در این مرحله، سعی شده است تمام آیات قرآنی بررسی گردد. روایات و دیدگاه‌های مفسرین با محوریت آیات مرتبط با رزق حلال جمع آوری شده است.

ب) بررسی مواد (پیام)

بعد از جمع آوری اطلاعات مرتبط با روزی حلال در متون دینی بویژه قرآن، آنچه که در ارتباط با رزق حلال در قرآن بیان شده است عبارت است از: رزاق حقیقی، اقسام رزق، عوامل زمینه ساز رزق و منابع رزق، که در این مرحله مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد.

ج) پردازش نتایج

در این مرحله موضوع رزق حلال از منظر آموزه‌های دینی با محوریت قرآن کریم مورد ارزیابی قرار می‌گیرد و آیات قرآنی با نظر به روایات و نظر مفسرین که در موضوع رزق و آنچه که در فرهنگ‌سازی روزی حلال در جامعه اسلامی نقش بسزایی دارند تبیین می‌گردد.

۲-۱- رزاق حقیقی در قرآن

در این عالم هر موجودی که زندگی می‌کند برای ادامه حیاتش نیاز به غذا دارد، سوالی که در اینجا مطرح است این می‌باشد که مسئول تأمین غذا در این عالم کیست؟ چه کسی مسئول تأمین تغذیه موجودات جاندار، که بر روی زمین، زیر زمین یا در اعماق دریا و اقیانوس‌ها زندگی می‌کنند، است؟ برای رسیدن به پاسخ این سوال، خداوند در قرآن می‌فرماید: «وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا...»^۲ «هیچ جنبنده‌ای در زمین نیست مگر این که روزی او بر خدا است...»

روزی حضرت سلیمان (علیه‌السلام) در کنار دریا نشسته بود، نگاهش به مورچه‌ای افتاد که دانه گندمی را با خود به طرف دریا حمل می‌کرد. سلیمان (علیه‌السلام) همچنان به او نگاه می‌کرد که متوجه شد او به آب دریا نزدیک شده است. در همان لحظه قورباغه‌ای سرش را از آب دریا بیرون آورد و دهانش را گشود، مورچه به داخل دهان او وارد شد، و قورباغه به درون آب رفت. سلیمان مدتی در این مورد به فکر فرو رفت و شگفت زده فکر می‌کرد، ناگاه دید آن قورباغه سرش را از آب بیرون آورد و دهانش را گشود، آن مورچه از دهان او بیرون آمد، ولی دانه گندم را همراه خود نداشت. سلیمان (علیه‌السلام) آن مورچه را طلبید، و سرگذشت او را پرسید مورچه گفت: «ای پیامبر خدا در قعر این دریا سنگی توخالی وجود دارد، و کرمی در درون آن زندگی می‌کند، خداوند آن را در آن جا آفرید، او نمی‌تواند از آن جا خارج شود و من روزی او را حمل می‌کنم. خداوند این قورباغه را مامور کرده مرا در درون آب دریا به سوی آن کرم حمل کرده و برد. این قورباغه مرا به کنار سوراخی که در آن سنگ است می‌برد، و

دهانش را به درگاه آن سوراخ می‌گذارد، من از دهان او بیرون آمده و خود را به آن کرم می‌رسانم و دانه گندم را نزد او می‌گذارم و سپس باز می‌گردم به دهان همان قورباغه که در انتظار من است، او در میان آب شنا کرده و مرا به بیرون آب دریا می‌آورد.» سلیمان به مورچه گفت: «وقتی که دانه گندم را برای آن کرم می‌بری، آیا سخنی از او شنیده‌ای؟» مورچه گفت آری او می‌گوید: «يَا مَنْ لَا يَنْسَانِي فِي جَوْفِي هَذِهِ الصَّخْرَةَ تَحْتَ هَذِهِ اللَّجَّةِ بِرِزْقِكَ لَا تَنْسَ عِبَادَكَ الْمُؤْمِنِينَ بِرَحْمَتِكَ»؛ ای خدایی که رزق و روزی مرا در درون این سنگ در قعر این دریا فراموش نمی‌کنی، رحمتت را نسبت به بندگان با ایمانت فراموش نکن»^(۱).

در جامعه امروزی خیلی خانواده‌ها، خود را از نعمت فرزند داشتن محروم می‌کنند و مسئله معیشت را بهانه می‌کنند با این حال داشتن فرزند خود خیری است که از طرف خداوند به بندگان عطا می‌گردد. امام رضا (ع) می‌فرماید: «بِنِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى إِذَا أَرَادَ بِعَبْدٍ خَيْرًا لَمْ يُمِتهُ حَتَّى يَرِيَهُ الْخَلْفَ»، «هر گاه خداوند تبارک بخواد به بنده‌اش خیر و نیکی کند او را نمی‌میراند تا اینکه فرزند و جانشین وی را به او نشان دهد»^(۳).

اکثر خانواده‌هایی که از زیر بار مسئولیت فرزند آوری شانه خالی می‌کنند فکر می‌کنند تأمین روزی فرزندانشان بر عهده آن‌هاست و این طرز تفکر مختص به جامعه امروزی نیست بلکه در زمان جاهلیت، مردمان آن عصر بخاطر فرار از مسئولیت فرزندآوری و ترس از فقر و ناتوانی در تأمین روزی فرزندانشان دست به کشتن آن‌ها می‌زدند و خداوند همین مسئله را در قرآن بیان می‌کند و می‌فرماید: «وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْأً كَبِيرًا»^(۴) «و فرزندانتان را از ترس فقر، نکشید! ما آن‌ها و شما را روزی می‌دهیم مسلماً کشتن آن‌ها گناه بزرگی است»

بعضی از انسان‌ها به جای اینکه رزاق حقیقی را خدا بدانند برای تأمین روزی خود، در خانه غیر خدا را می‌کوبند و از آنان طلب روزی می‌کنند به ستایش و پرستش آنان

۲- هود/۶

۳- سوره اسرا آیه مبارکه ۳۱

گسترده و از ابعاد مختلف مورد بررسی قرار داده و در آیات مختلفی بیان کرده است. واژه رزق در قرآن کریم با اوصاف گوناگونی توصیف شده است. اوصافی که در آیات الهی درباره رزق بیان شده است، عبارتند از:

۱) رزق حسن

خداوند در آیات قرآن یکی از نام‌هایی که برای رزق بیان می‌کند «حسن» است و برای تبیین معنای رزق حسن، با توجه به کاربرد واژه رزق حسن در آیات مختلف، نیازمند به بررسی دقیق با بهره‌گیری از دیدگاه‌های مفسرین است به عقیده عده‌ای از مفسران، رزق حسن به نعمت‌هایی گفته می‌شود که وقتی چشم انسان به آن می‌افتد، چنان شیفته آن می‌شود که نمی‌تواند دیده از آن برگیرد. (۵) برخی دیگر از مفسرین به معنای روزی فراوان بیان کرده‌اند و در آیه ذیل « قَالُوا يَا سَعِيبُ... قَالَ يَا قَوْمِ... وَ رَزَقْنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا »^۷ بر خورداری شعیب علیه السلام از روزی فراوان بیان شده است. در احتمالی، مقصود از «رزق حسن» کثرت مال است (۶). در تفسیر المیزان در ذیل این آیه آمده است که مراد از رزق حسن، وحی نبوت است که مشتمل بر اصول معارف و شرایع است (۷)، و همچنین رزق تنها، خوردن، پوشیدن، نوشیدن و غیره... نیست؛ بلکه علم است، فهم است، حشر با انبیا و اولیاست. شعیب (سلام الله علیه) از نبوت خود به عنوان رزق حسن یاد می‌کند (۵).

کاربرد واژه رزق حسن در قرآن، برای مثال در سوره مبارکه نحل در دو مورد به کار رفته، یکی در مورد محصولات حلال خرما و انگور است که خداوند می‌فرماید: «وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا»^۸ (نحل: ۶۷) «و از میوه‌های درختان خرما و انگور، هم (نوشیدنی) مست‌کننده و هم رزق نیکو می‌سازید». این بیان به باور گروهی از جمله «ابن عباس»، «ابن مسعود»، «حسن»، «قتاده»، «سعید بن جبیر» و «مجاهد» میوه درخت خرما و

می‌پردازند همانگونه که خداوند در قرآن در پاسخ آنان بر ناتوانایی معبودان ساختگی مشرکان نسبت به روزی رساندن بر آنان چنین می‌فرماید: «وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ شَيْئًا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ»^۴ «آن‌ها غیر از خدا، موجوداتی را می‌پرستند که هیچ رزقی را برای آنان از آسمان‌ها و زمین در اختیار ندارند و توان این کار را نیز ندارند» و مشرکان را که از پیش خود و بی‌اذن او، بخشی از رزق حلال را بر خود حرام کرده بودند مورد ملامت و سرزنش قرار داده است، «قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَ حَلَالًا قُلْ ءَلِلَّهِ أَذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ»^۵ «بگو آیا روزی‌هایی را که خداوند بر شما نازل کرده دیده‌اید، که بعضی از آن را حلال، و بعضی را حرام نموده‌اید؟! بگو: آیا خداوند به شما اجازه داده، یا بر خدا افترا می‌بندید و از پیش خود، حلال و حرام می‌کنید؟ رازق تمام مخلوق اولاً و بالذات خداوند است چنانکه فرموده است: «إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ» (ذاریات: ۵۸) مقدم شدن «هو» دلیل حصر است. و ایضا فرموده است. «وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ»^۶ «هیچ جنبنده‌ای در زمین نیست مگر اینکه روزی او بر خداست. او قرارگاه و محل نقل و انتقالش را می‌داند؛ همه اینها در کتاب «آشکاری» ثبت شده است. بنابراین غیر خدا، فقط در حد واسطه فیض در روزی رساندن به مخلوقات نقش دارند. بنابراین بر اساس آیات قرآن، روزی دهنده حقیقی خداوند است و واژه «رازق» و «رزاق» به معنای حقیقی کلمه، تنها بر خدای متعال اطلاق می‌شود و غیر او، جنبه واسطه دارد (۴).

۲-۲- اوصاف رزق در قرآن

موضوع رزق یکی از موضوعات مهم و تأثیرگذار در زندگی بشر است که در قرآن کریم از اهمیت ویژه‌ای برخوردار می‌باشد و به همین جهت، خداوند موضوع رزق را به صورت

^۷ -سوره هود آیه مبارکه ۸۷-۸۸.

^۸ -سوره نحل آیه مبارکه ۶۷.

^۴ -سوره نحل آیه مبارکه ۷۳

^۵ -سوره یونس آیه مبارکه ۵۹

^۶ -سوره هود آیه مبارکه ۶.

۲. رزق کریم

یکی از اوصاف رزق در قرآن، «کریم» است. کریم صفتی است که در بردارنده انواع شرف و خیر باشد (۹)، کریم به معنی کرامت، شرافت، نفاست، سخاوت و عزت است. کریم در آیه به معنی نفیس، عزیز و خوشایند است (۱۰).

آقای مکارم شیرازی در تبیین واژه کریم می‌فرماید: به معنی هر موجود شریف و پر ارزش است مفهوم وسیعی دارد که تمام نعمت‌های گرانبه‌ای معنوی و مادی را شامل می‌شود. آری خدای کریم در آن سرای کریم، انواع نعمت‌های کریم را به بنده‌های مؤمن و صالحش ارزانی می‌دارد. راغب در کتاب مفردات می‌گوید: کرم معمولاً به امور نیک و پر ارزشی گفته می‌شود که بسیار قابل توجه است، بنابراین به نیکی‌های کوچک کرم گفته نمی‌شود و اگر بعضی رزق کریم را به معنی روزی مستمر و بی عیب و نقص و بعضی به معنی روزی شایسته، تفسیر کرده‌اند همه در آن معنی جامع و کلی که اشیاء پر ارزش و قابل توجه است جمع می‌شود (۴).

به بیان دیگر «رزق کریم» به معنی هر روزی ارزشمند است و گستردگی مفهوم آن به حدی است که همه مواهب الهی را شامل می‌شود، حتی نعمت‌هایی که هیچ چشمی ندیده و هیچ گوشی نشنیده و از فکر کسی نگذشته است و به تعبیر دیگر بهشت با تمام نعمت‌های معنوی و مادیش در این کلمه جمع است. گرچه بعضی از مفسران، کریم را به عنوان دو چیز خوب و بی‌دردسر تفسیر کرده‌اند ولی به نظر می‌رسد که مفهوم آن از این هم گسترده‌تر باشد (۴).

خداوند در قرآن می‌فرماید: «وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِنَهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا»؛ «وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا» و جوهی که برای رزق کریم ذکر شده عبارتند از: ۱. مهیا کردن روزی سالم، یعنی بزرگ منزلت و بلند مرتبه ۲. رزقی که از هر آفت و بلا سالم و مصون باشد ۳. ثوابی که ابتداء به مثل آن نیکو نیست (۶).

واژه «رزق کریم» را خداوند در چندین آیه قرآن بیان نموده است از جمله سوره انفال آیه مبارکه ۴؛ سوره حج آیه

انگور، هم برای تهیه مواد غذایی مفید و سودبخش به کار می‌رود و هم از آن، نوشیدنی ناپاک و حرام بسان شراب می‌سازند؛ و قرآن در اشاره به بهره‌وری مفید از آن، همچون تهیه غذاها و شیرینی‌های گوناگون، سرکه، رب، رطب، مویز و... به رزق نیکو تعبیر می‌نماید. «حاکم» در «صحیح» خود آورده است که از «ابن عباس» در مورد این آیه پرسیدند که او پاسخ داد: نوشیدنی‌های مست کننده که از خرما و انگور گرفته می‌شود، بهره‌وری از آن‌ها ناروا و حرام است و منظور از رزق و روزی حلال، تهیه خوردنی‌های مفید و بهره‌وری درست از آن‌هاست (۶)، و از دیگر معنی رزق حسن نعمت اخروی است که در آیه «وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قَاتَلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقْنَهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ» که خداوند به مهاجرین در راه خدا وعده داده است که علامه طباطبایی در تفسیر این آیه رزق حسن را به نعمت اخروی معنی می‌کند (۶).

در آیه دیگری خداوند رزق حسن را به معنای نعمت دنیایی بیان می‌کند و می‌فرماید: «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنْ رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا»؛ علامه طباطبایی در ذیل تفسیر این آیه «رِزْقًا حَسَنًا»؛ رزق توأم با حریت و استقلال نعمتی است که خدا به طبقه برتر اختصاص داده، آیا باز هم نعمت خدای را انکار می‌کنید؟ این آن معنایی است که ظاهر آیه با کمک قرینه‌هایی که همراه آن است و نیز با کمک سیاق، آن را افاده می‌کند، چون سیاق آیات منت نهادن و بر شمردن نعمت‌ها است (۷).

بنابراین آنچه که به نظر می‌رسد در تبیین معنی رزق حسن با توجه به دیدگاه‌های مفسرین که بیان شد، رزق حسن به معنای رزق نیکو است، که به عطا و بخششی گفته می‌شود از طرف خداوند برای بندگان در نظر گرفته می‌شود که بتوانند از آن بهره‌مند گردند، خواه طعام باشد یا علم و یا غیر آن است و به تعبیری رزق حسن شامل بخشش‌های دنیوی و اخروی خداوند برای بندگان است.

^۹ سوره احزاب آیه مبارکه ۳۱

۳) گفته‌اند که معنای آیه این است که بدون ترس از کمبود و نقصان دارایی خود می‌بخشد و روزی می‌دهد، چون قدرت و ملک خدا حد و نهایت ندارد و آنچه از آن برداشته شود موجب نقصان آن نمی‌گردد(۶).

۴) برخی نیز گفته‌اند، یعنی نباید به کسی حساب پس دهد؛ زیرا بالاتر از وی احدی نیست تا او را مورد حسابرسی قرار دهد(۱۲).

۴. رزق معلوم

یکی از اوصاف رزق در قرآن «معلوم» است. خداوند رزق معلوم را ویژه مخلصین قرار داده است و می‌فرماید: «إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ؛ أُولَئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ»^{۱۱} جزء بندگان مخلص خدا (که از کیفرها برکنارند) برای آنان (بندگان مخلص) روزی معین و ویژه‌ای است. و مراد از «رزق معلوم» یعنی خداوند در بهشت برای بندگان مخلص خود، رزقی می‌دهد که غیر از رزق دیگر بهشتیان است و هیچ شباهتی بر رزق دیگران ندارد، اگر چه نام رزق ایشان و رزق دیگران یکی است، به آن جهت که آنان جز به خدای تعالی به هیچ چیز دیگری وابستگی ندارند، نه به زینت زندگی دنیا و نه به نعمت‌های آخرت، چرا که در دل ایشان غیر از خدا چیز دیگری وجود ندارد(۷).

۵. رزق طیب

خداوند در قرآن یکی از اوصاف دیگر که برای رزق بیان می‌کند «طیب» است. واژه «طیب» به چیزهای پاکیزه گفته می‌شود(۱۳) این منظور ضمن پذیرش این معنا، معتقد است، طیب در معنای وسیعی کاربرد دارد و در موارد گوناگون معنایی متناسب با آن مورد نظر است. وقتی گفته می‌شود زمین پاک، مراد زمینی است که صلاحیت برای کاشت گیاهان را دارد و نسیم پاک، مقصود باد ملایمی است که شدت ندارد، طعام طیب یعنی غذای حلال، و زن پاک یعنی پاک دامن و عقیف. در قرآن «الطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَ الطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ»، به همین معنا آمده است(۹).

مبارکه ۵۰؛ سوره سبا آیه مبارکه ۴؛ سوره نور آیه مبارکه ۲۶ و... است.

مراد از رزق کریم در آیات قرآن: علامه طباطبایی (ره) می‌فرماید: «رزق کریم» نعمت‌های بهشتی است که نیکان از آن ارتزاق می‌کنند. ایشان در جای دیگر می‌فرمایند: رزق کریم یعنی بهشت با همه نعمت‌های آن (بهشت و هر چه در آن است رزق کریم است)(۷). در مجموع آیات مربوطه از لحاظ نظم و هماهنگی لفظی شکل یکسانی دارند و واژه کریم در پایان آیات به کار رفته است برخی علت نکره آمدن مغفرت، رزق و کریم، را به این علت دانسته‌اند که مراتبی که هر فردی بر حسب قابلیت و شهود ایمان و بهره‌ای که خواهد داشت را بیان کنند(۱۱).

۳. رزق بغیر حساب

یکی از اوصاف رزق در قرآن «بغیر حساب» است. و خداوند در قرآن می‌فرماید: «و تَرَزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ»^{۱۰}؛ هر که را خواهی بی حساب روزی می‌دهی و درباره «رزق بدون حساب» دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد که به آن اشاره می‌شود:

- ۱) توصیف رزق به صفت بی‌حسابی، از این رو است که رزق از ناحیه خدای تعالی بر طبق حال مرزوق صورت می‌گیرد، نه عوضی در آن است و مرزوق نه طلبی از خدا دارد، و نه استحقاقی نسبت به رزق، آنچه مرزوقین دارند حاجت ذاتی، یا زبانی ایشان است که هم ذاتشان ملک خدا است و هم حاجت ذاتشان، و هم احتیاجاتی که به زبان درخواست می‌کنند، پس داده خدا در مقابل چیزی از بندگان قرار نمی‌گیرد، و به همین جهت حسابی در رزق او نیست(۷).
- ۲) هر کس را بخواهد بی حساب روزی می‌دهد؛ یعنی بدون بخل و سخت‌گیری روزی می‌دهد. این آیه مانند این مثال است که فلان کس بی حساب انفاق می‌کند؛ یعنی خیلی سخاوت‌مندانه و خالی از بخل؛ زیرا عادت بخیل و سخت‌گیر از خرج، این است که در خرج و انفاق خیلی حسابگر و دقیق است(۶).

^{۱۱} سوره صافات آیه مبارکه ۴۰-۴۱

^{۱۰} سوره آل عمران آیه مبارکه ۲۷

خداوند برای هر یک از موجودات زنده در این عالم رزقش را مقدر کرده است و از آن بهره‌مند می‌شود همانگونه که خداوند در قرآن به آن اشاره می‌کند و می‌فرماید:

«وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا...»^{۱۷} هیچ جنبنده‌ای در زمین نیست مگر این که روزی او بر خداست» و این رزق در نزد خداوند برای هر موجودی که عمرش در این عالم باقی است ثابت است خداوند در قرآن اقسام رزق را نام می‌برد که هر کس بر اساس لیاقت و شایستگی‌اش از آن بهره‌مند می‌گردد و آنچه مهم است اینکه شاخصه‌های که سبب می‌شود مومنین از آن رزق‌ها برخوردار گردند خداوند در آیات قرآن به آن اشاره می‌نماید.

۲-۳-۱-۱- اخلاص

اخلاص در آموزه‌های دینی جایگاهی والایی دارد و مقصود از آن در فرهنگ اسلامی، پاک کردن نیت از غیر خدا و انجام دادن عمل برای خدا است (۱۷)، حقیقت اخلاص، انجام دادن عمل برای خدا و به انگیزه تقرب به اوست (۷)، چنان که خداوند اخلاص را راز خود دانسته است که در قلب بنده مومن قرار می‌دهد (۱۸)، از این رو امیرالمومنین (ع) آرزوی دیدار کسانی را می‌کند که برای خدا کار خالص انجام دهند و دل را که جایگاه نظر خداوند است از هرگونه ناخالصی و گناه پاک کنند (۱۹). یکی از عوامل زمینه ساز در برخورداری از رزق معلوم بر اساس آیه قرآن، اخلاص است و خداوند در قرآن می‌فرماید: «إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ أُولَئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ»^{۱۸} «برای آنان (بندگان مخلص) روزی معین است».

۲-۳-۲- اطاعت

یکی از شاخصه‌های تأثیرگذار در ایجاد رزق از طرف خداوند اطاعت و پیروی از اوامر الهی و رسول اکرم (ص) است

«طیب» در مقابل خبیث و برگرفته از کلمه «طاب» به معنای لذیذ و حلال است. «طابت نفسه» یعنی جانش انبساط و گسترش یافت و «استطابه» به معنای پاکیزه کردن مخرج بول و غائط است. معنای اصلی این کلمه چیزی است که مطلوب باشد و در آن پلیدی ظاهری و باطنی نباشد. این معنا به تناسب موضوعات، مختلف می‌شود؛ زیرا پاکیزگی در هر چیز متناسب با همان است، همانند طعام طیب، عیش طیب، همسر طیب، کلام طیب، مکان طیب، درخت طیب، روح و جان طیب و... و فرق آن با طهارت این است که در طهارت فقط جهت دور کردن پلیدی و قذارت لحاظ شده است و لازم نیست مطلوب هم باشد؛ اما در طیب علاوه بر آن مطلوب بودن نیز منظور شده است (۱۴).

طبیات به معنای اشیایی است که طبع و حواس انسان از آن‌ها لذت می‌برد و در شرع چیزی است که از راه صحیح و جایز به دست آمده باشد (۱۵).

مراد از طیبات و خبائث در آیه ۱۶۸ سوره بقره، طیبات و خبائث واقعی است و ملاک آن تنها نظر مردم نیست؛ از این رو آنچه در شرع حرام شده به علت خبث واقعی آن می‌باشد، گرچه در عرف از خبائث شمرده نشود؛ مانند زنا و بی‌عفتی که از نظر ظاهری ممکن است برخی آن را از خبائث ندانند. همچنین ذبیحه‌ای که شرایط اسلامی در آن مراعات نشده و گوشت حشرات و درندگان و... که به عقیده بسیاری از مردم از خبائث نیست؛ ولی چون همه اینها از لحاظ واقع از خبائث‌اند؛ از این جهت حرام‌اند و محرّماتی که در شرع بیان شده، در واقع مصادیق خبائث واقعی‌اند که بشر به خبث برخی از آن‌ها راه ندارد. (۱۶) کاربردهای طیب در قرآن؛ اموال مرغوب و ارزشمند^{۱۲}، پسند عقل و طبع^{۱۳}، افراد پاکدامن و باعفت^{۱۴}، شهادت به توحید^{۱۵} و مؤمن^{۱۶} است.

۲-۳- عوامل زمینه ساز رزق در قرآن

^{۱۶} سوره آل عمران آیه مبارکه ۱۷۹

^{۱۷} هود/۶

^{۱۸} صافات آیه ۴۰

^{۱۲} سوره نسا آیه مبارکه ۲.

^{۱۳} سوره مائده آیه مبارکه ی ۴.

^{۱۴} سوره نور آیه مبارکه ی ۲۶

^{۱۵} سوره ابراهیم آیه مبارکه ۲۴

در روایات و آثار فقهی شیعه، ایمان به دو معنای عام و خاص به کار رفته است: معنای عام، یعنی اعتقاد قلبی به تمامی آموزه‌های پیامبر اسلام، و معنای خاص، علاوه بر معنای اول، همراه با اعتقاد به امامت و ولایت ائمه دوازده گانه است. فرهنگ فقه فارسی، «ایمان»، ج ۱، ص ۷۸۷. بنابراین معنای خاص از ایمان، تمامی شیعیان دوازده امامی، مؤمن محسوب می‌شوند (۲۰). در قرآن کریم، مصادیقی برای ایمان بیان شده است؛ از جمله ایمان به خدا^{۲۱}، ایمان به همه پیامبران^{۲۲}، ایمان به آنچه از سوی خداوند بر پیامبران نازل شده است؛ مانند کتاب‌های آسمانی^{۲۳}، ایمان به روز قیامت^{۲۴}، ایمان به فرشتگان^{۲۵} و ایمان به غیب^{۲۶} است. بنابراین نظر علامه طباطبایی، اسلام و ایمان، درجاتی دارند و رسیدن به هر مرتبه از اسلام، شرط رسیدن به مرتبه بعدی از ایمان است؛ چنانکه نخستین مرتبه اسلام، پذیرش ظاهر اوامر و نواهی الهی است و پس از آن، اولین مرتبه ایمان است که اعتقاد قلبی و باور به مضمون شهادتین است و به انجام احکام فرعی اسلام منجر می‌شود (۷).

خداوند در آیات مختلفی زمینه‌ساز رزق را ایمان به خدا و عمل صالح بیان می‌کند از جمله آیه‌ای که در قرآن به مسئله ایمان اشاره می‌کند سوره بقره آیه «وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأْتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا...»^{۲۷} «و مژده ده کسانی را که ایمان آوردند و نیکوکاری پیشه کردند که جایگاه آنان باغ‌هایی است که نهرها در آن جاری است و چون از میوه‌های گوناگون آن بهره‌مند شوند گویند...» دیگر آیه‌ای که به نقش ایمان در زمینه‌سازی رزق وجود دارد سوره بقره آیه ۲۱۲، سوره انفال آیه ۴ و ۷۴، سوره مریم آیه ۶۲، سوره حج آیه ۵۰، سوره سبأ آیه ۴، سوره غافر آیه ۴۰ و سوره طلاق آیه ۱۱ است.

که خداوند در قرآن انسان‌ها را به تسلیم شدن و تبعیت از اوامر الهی دعوت می‌کند و بعنوان نمونه در قرآن، خداوند همسران پیامبر را خطاب قرار می‌دهد و به آن‌ها در مقابل فرمانبری و اطاعت از خدا و رسولش وعده رزق کریم می‌دهد و می‌فرماید: «يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ... وَ مَنْ يَقْنُتْ مِنْكُمْ لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تَعْمَلْ صَالِحًا... وَ أُعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا»^{۱۹}؛ «و هر که از شما مطیع فرمان خدا و رسول باشد و نیکوکار شود پاداشش را دو بار عطا کنیم و برای او روزی بسیار نیکو (در بهشت ابد) مهیا سازیم».

۲-۳-۳-۲- انفاق

خداوند در قرآن کریم به مسئله انفاق توجه ویژه‌ای کرده است و انفاق کنندگان در نزد پروردگار از جایگاه والایی برخوردارند و در آیات زیادی به شکل‌های مختلف تاکید شده است. انفاق در زندگی انسان دارای آثار و برکات زیادی است که از جمله آثار آن، فراوانی رزق است و باعث آمرزش گناهان می‌گردد و خداوند در قرآن کریم انفاق را از نشانه‌های مومنین نام می‌برد و می‌فرماید: «الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ»، «آن کسانی که به جهان غیب ایمان آورند و نماز به پا دارند و از هر چه روزیشان کردیم به فقیران انفاق کنند».

خداوند در قرآن یکی از عوامل زمینه‌ساز رزق کریم را انفاق بیان می‌کند و کسانی که در راه خدا انفاق می‌کنند خداوند در مقابل عمل آن‌ها، وعده رزق کریم می‌دهد و می‌فرماید: «الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ»^{۲۰}؛ «آن‌ها به راستی و حقیقت اهل ایمانند که نزد خدا مراتب بلند و آمرزش و روزی نیکو دارند»

۲-۳-۴. ایمان به خدا

۲۴ - سوره بقره آیه مبارکه ۶۲، ۸، ۱۲۶، ۲۲۸، ۲۳۲، ۲۶۴

۲۵ - سوره بقره آیه مبارکه ۲۸۵ و ۱۷۷

۲۶ - سوره بقره آیه مبارکه ۴

۲۷ - سوره بقره آیه مبارکه ۲۵

۱۹ - سوره احزاب آیه مبارکه ی ۳۱.

۲۰ - سوره انفال، آیه مبارکه ی ۴.

۲۱ - سوره بقره آیه مبارکه ۲۵۶

۲۲ - سوره آل عمران آیه مبارکه ۱۷۹

۲۳ - سوره بقره آیه مبارکه ۱۳۶

۲-۳-۵. مهاجرت

هجرت یکی از مهمترین مسائلی است که در آغاز اسلام، اساسی‌ترین نقش را در پیروزی حکومت اسلامی ایفا کرد و در همه زمان‌ها از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است که از یک سو مؤمنان را از تسلیم در برابر فشار و خفقان محیط باز می‌دارد و از سوی دیگر عامل صدور اسلام به نقاط مختلف جهان می‌شود. (۴) خداوند در قرآن پناه دادن به مومنان و مهاجران مدینه را زمینه بهره‌مندی از رزق کریمانه بیان می‌کند و می‌فرماید: «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَأُ وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ»^{۲۸}؛ «و آنان که ایمان آوردند و هجرت گزیدند و در راه خدا کوشش و جانفشانی کردند و هم آنان که (مهاجران را با فداکاری) منزل دادند و یاری کردند آن‌ها به حقیقت اهل ایمانند و هم آموزش خدا و روزی نیکوی بهشتی مخصوص آن‌هاست» اولین ویژگی مهاجران راستین، اخلاص و انگیزه الهی است که از ایمان آن‌ها سرچشمه می‌گیرد و آنچه که سبب برخورداری مهاجرین در راه خدا از رزق کریمانه می‌گردد اخلاص در عمل می‌باشد به همین جهت است که ابراهیم علیه السلام اعلان می‌دارد «إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَى رَبِّي»^{۲۹} «به راستی به سوی خدایم هجرت می‌کنم».

۲-۳-۶. تقوا

در قرآن کریم واژه «تقوا» ۱۷ بار و مشتقات آن بیش از ۲۰۰ بار آمده است. از منظر قرآن، فقط اعمال متقیان پذیرفته است و به کاری که بنیان آن براساس تقوا نباشد اعتنایی نمی‌شود: «إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ»^{۳۰} «همانا خداوند (اعمال نیک و صالح را) تنها از باتقویان می‌پذیرد». تقوی به معنی دوری و اجتناب از گرفتار شدن به خشم الهی و ورع داشتن در ارتکاب محارم است (۷) و معنای اصطلاحی تقوا در سخن امام صادق علیه السلام خلاصه

می‌شود: «...أَنْ لَا يَفْقِدَكَ اللَّهُ حَيْثُ أَمَرَكَ وَ لَا يَرَاكَ حَيْثُ نَهَاكَ»^(۱) تقوا یعنی آنجا که خداوند دستور داده حاضر باشی، تو را غایب نبیند و آنجا که نهی کرده، تو را مشاهده نکند. در فرهنگ دینی، رکن اساسی اخلاق اسلامی تقواست و بدون آن، اخلاق و ایمان مفهومی ندارد همان طور که امیرمؤمنان علیه السلام فرمود: «التَّقْوَى رَئِيسُ الْأَخْلَاقِ»^(۲۱) و «لَا يَنْفَعُ الْإِيْمَانُ بِغَيْرِ تَقْوَى»^(۲۱)

خداوند در قرآن رعایت تقوای الهی، زمینه برخورداری از رزق بیان می‌کند و در این باره می‌فرماید: «زَيْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ»^{۳۱} «حیات (عاریت و متاع) دنیوی برای کافران جلوه نمود و آنها اهل ایمان را فسوس و مسخره می‌کنند ولی مقام تقوا پیشگان روز قیامت برتر از کافران است، و خدا به هر که خواهد روزی بی حساب بخشد».

و دیگر آیات که خداوند به مسئله تقوا و نقش آن در فراوانی رزق اشاره می‌کند سوره مائده آیه ۸۸، سوره یونس آیه مبارکه ۳۱، سوره طلاق آیه مبارکه ۳ است.

۲-۳-۷. توبه

توبه در لغت به معنی بازگشت (هر نوع بازگشتی) و بازگشت از گناه و ندامت و پشیمانی می‌باشد (۲۲)، در اصطلاح عبارت است از ترک گناهان کنونی و عزم بر ترکشان در آینده و تدارک تقصیر گذشته و به عبارتی دیگر به معنی بازگشت از گناه قولی و فعلی و فکری است (۲۳).

توبه آنقدر اهمیت دارد که خداوند علاوه بر آنکه گناه بندهایش را می‌پوشاند آن را به حسنه تبدیل می‌کند. خداوند متعال می‌فرماید: مگر آن کسانی که توبه کنند و ایمان آورند و کارهای شایسته کنند خداوند بدی‌های آنها را به نیکی مبدل می‌کند و خداوند آمرزنده و مهربان است «^{۳۲}» در همین راستا امام

^{۲۱} سوره بقره آیه مبارکه ی ۲۱۲.

^{۲۲} سوره فرقان آیه مبارکه ی ۷۰.

^{۲۸} سوره انفال آیه مبارکه ۷۴

^{۲۹} سوره عنکبوت آیه مبارکه ۲۶

^{۳۰} سوره مائده آیه ی مبارکه ی ۲۷.

به دلایل خاصی حضور کسانی را در جنگ ضروری بدانند، جهاد برای آنها واجب عینی می‌شود. پس از حضور در صحنه جنگ و رویارویی دو طرف، جهاد واجب عینی است و انصراف از آن حرام است (۲۶).

خداوند در قرآن یکی از آثار جهاد در راه خدا را زمینه بهره‌مند شدن از رزق کریمانه الهی می‌داند و می‌فرماید: «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَأُ وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ»^{۳۴}؛ «و آنان که ایمان آوردند و هجرت گزیدند و در راه خدا کوشش و جانفشانی کردند و هم آنان که (مهاجران را با فداکاری) منزل دادند و یاری کردند آنها به حقیقت اهل ایمانند و هم آمرزش خدا و روزی نیکو بهشتی مخصوص آنهاست».

۲-۳-۹- زکات

زکات از ریشه لغوی «زک و» دلالت بر رشد و نمو و زیاد شدن دارد (۲۷)، خلیل بن احمد درباره معنای لغوی زکات می‌گوید: «زکات مال به معنای پاک کردن آن است و جمله «زکا الزرع یزکو زکاء» به معنای رشد کردن کشتزار و محصولات است (۲۸)، راغب اصفهانی اصل زکات را به معنای رشدی که از برکت خداوند به دست آمده می‌داند (راغب اصفهانی، المفردات، ماده «زکو») و علامه طباطبایی معنای لغوی زکات را تطهیر ذکر می‌کند (۷).

زکات از مهم‌ترین برنامه‌های اقتصادی اسلام است و از واجبات مالی در دین اسلام است و تأکید بسیاری بر آن شده است. زکات از فروع دین شمرده شده و در منابع دینی در کنار نماز و جهاد قرار گرفته و یکی از پنج ستون دین است. زکات در زندگی مومنین دارای برکات زیادی است از جمله آن، سبب برخورداری از فضل و روزی بی‌حساب الهی می‌شود که در قرآن می‌فرماید: «رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَ يَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِ وَ اللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ

صادق (ع) می‌فرماید: «خداوند به حضرت داوود (ع) وحی کرد: ای داوود! هرگاه بنده مومن گناهی کند و سپس از آن گناه برگردد و توبه نماید و به هنگام یاد کردن از آن گناه از من شرم کند، او را بیامرزم و آن گناه را از یاد فرشتگان نگهبان اعمال ببرم و آن را به نیکی بدل کنم و از این کار مرا باکی نیست که من مهربان‌ترین مهربانانم» (۱). توبه، باعث بهره‌مندی از رزق الهی در بهشت می‌شود و خداوند می‌فرماید: «إِلَّا مَنْ تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَ لَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا وَ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَامًا وَ لَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَ عُشْيًا»^{۳۳}؛ «مگر آن کس که توبه کند و ایمان آورد و نیکوکار شود، که آنان در این صورت بی‌هیچ ستم به بهشت ابد داخل خواهند شد».

۲-۳-۸- جهاد

جهاد به معنای مشقت، تلاش، مبالغه در کار، به نهایت چیزی رسیدن و توانایی است (۱۳)، مهم‌ترین کاربرد این واژه در متون دینی، مبارزه کردن در راه خدا با جان، مال و دارایی‌های دیگر خود با هدف گسترش اسلام یا دفاع از آن است (۲۴).

واژه جهاد در متون دینی درباره کارهای ارزشمند دیگری غیر از مبارزه در میدان جنگ نیز رفته است، مانند جهاد اکبر که اشاره به مجاهدت و تلاش در برابر شیطان و هوای نفس دارد (۲۵).

در کاربرد قرآنی و فرهنگ اسلامی، کلمه «جهاد» بار ارزشی مثبت دارد آیات متعددی در بسیاری از سوره‌های مدنی به ویژه سوره بقره، سوره انفال، سوره آل عمران، سوره توبه و سوره احزاب، به جهاد و مباحث متعلق به آن اختصاص دارد و مسلمانان را به جهاد تشویق می‌کند و حوزه قلمرو آن در زندگی مومنین، تک بعدی نیست بلکه عرصه‌های آن مختلف است.

به نظر مشهور در فقه اسلامی جهاد ابتدایی، واجب کفایی است یعنی اگر تعداد مجاهدان آماده برای جهاد کافی باشد، جهاد از عهده دیگران برداشته می‌شود، اما اگر حاکم

^{۳۴} سوره انفال آیه مبارکه ۷۴

^{۳۳} سوره مریم آیه مبارکه ۶۰.

خود را نیازمند (سوره فاطر، آیه ۳۵) و در اختیار حقیقتی که او را آفریده است، ببیند (۳۱). علامه طباطبایی حقیقت عبادت را این می‌داند که بنده، خود را در مقام ذلت و عبودیت قرار داده و از هر چیز دیگر بریده، به یاد پروردگار خود باشد و او را ذکر گوید (۷). میل به خدمت و تقدیس موجودی برتر که مستحق این خدمت و تقدیس باشد نیز به عنوان حقیقت عبادت بیان شده است (۳۲). منظور از عبادت هر نوع عملی است که انسان را به خداوند نزدیک سازد و او را مقرب درگاه حق تعالی قرار دهد، هر چیزی که در روایات اسلامی عبادت شمرده شده است حتماً این اثر تقرب به درگاه الهی را دارد. خداوند در قرآن، عبادت‌های مریم علیها السلام را باعث بهره‌مندی او از رزق الهی بیان می‌کند و می‌فرماید: «فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ»^{۳۸}

۲-۳-۱۲- عمل صالح

واژه «صالح» از ریشه «ص ل ح» در لغت به معنای درست و صحیح است و در مقابل فساد می‌آید. (۲۸) عمل صالح یکی از واژه‌های قرآنی است که معنای وسیعی دارد و شامل هر کار خوبی می‌شود که برای خدا انجام گیرد. نخست باید گفت در بیشتر آیات قرآن کریم ایمان و عمل صالح در کنار هم آمده‌اند، اما آن‌جا که ایمان تنها ذکر شده، برای آن است که ایمان خود، منشأ عمل صالح می‌باشد.

یکی از عوامل زمینه ساز رزق در قرآن، اجرای عمل صالح است. آیه «وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنْ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأْتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَ لَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ» به این موضوع اشاره می‌کند و از جمله سوره‌هایی که خداوند در آن به موضوع عمل صالح اشاره می‌کند سوره مریم آیه ۶۰-۶۲؛ سوره حج آیه ۵۰؛

حِسَابٍ»^{۳۵}؛ «پاکمردانی که هیچ کسب و تجارت آنان را از یاد خدا و به پا داشتن نماز و دادن زکات غافل نگرداند و از روزی که دل و دیده‌ها در آن روز حیران و مضطرب است ترسان و هراسانند. تا خدا در مقابل بهترین اعمال ایشان جزاء و ثواب کامل عطا فرماید و از فضل و احسان خویش بر آن‌ها بیفزاید و خدا هر که را خواهد روزی بی‌حد و حساب بخشد». خداوند یکی ثمرات زکات در زندگی را فراوانی رزق می‌داند.

۲-۳-۱۰- شهادت در راه خدا

شهادت به معنا کشته شدن در راه خداوند است و کسی که در راه خدا کشته می‌شود، شهید نامیده می‌شود. در فقه، شهید به مسلمانی اختصاص دارد که در میدان جنگ توسط کافران یا به سبب جنگ با آن‌ها کشته می‌شود (۲۹). قرآن کریم در وصف مقام «شهید» و «شهادت» سخن فراوان دارد. شیخ مفید، شهادت را مقامی والا دانسته و می‌گوید: آن که در راه خدا صبر و مقاومتی کند تا آن حد که خونش ریخته شود، روز قیامت از امنای والا مرتبه الهی محسوب می‌شود (۳۰). این فداکاری و از جان گذشتگی در راه خدا و دین، نهایت رستگاری انسان مؤمن است و آنان که جان خویش را بر سر دین می‌نهند، هم به کامیابی ابدی در آخرت می‌رسند و هم شهادتشان سرچشمه و الگوی فداکاری برای دیگران محسوب می‌شود. خداوند در قرآن شهادت را موجب برخورداری از روزی‌های خدا بیان می‌کند و می‌فرماید: «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ»^{۳۶}؛ و در آیه دیگر می‌فرماید: «وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ»^{۳۷}.

۲-۳-۱۱- عبادت

عبادت را به پرستش (۲۲)، اطاعت و پیروی خاضعانه و خاشعانه و در مواردی به نهایت خضوع و فروتنی معنا کرده‌اند (۱۵). عبادت به معنا حالتی در وجود انسان است که

^{۳۷} سوره حج آیه ی مبارکه ۵۸

^{۳۸} سوره آل عمران آیه مبارکه ۳۷

^{۳۵} سوره نور آیه مبارکه ۳۷ و ۳۸

^{۳۶} سوره آل عمران آیه ی مبارکه ۱۶۹

السَّمَاءِ رِزْقًا وَ مَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ»^{۴۱}، «او کسی است که آیات خود را به شما نشان می‌دهد و از آسمان برای شما روزی (با ارزشی) می‌فرستد تنها کسانی متذکر این حقایق می‌شوند که بسوی خدا باز می‌گردند».

منظور از این رزق آسمانی باران است که بوسیله آن گیاهان می‌روید که روزی بندگان است و علت این که باران را رزق نامیده، آن است که باران سبب روزی است. از دیگر آیاتی که خداوند در آن‌ها به این مسئله اشاره می‌کند سوره شورا آیه ۱۲، سوره بقره آیه ۲۲، سوره یونس آیه ۳۱، سوره نحل آیه ۷۳، سوره نمل آیه ۶۴، سوره سبا آیه ۲۴، ذاریات آیه ۲۲ و جاثیه آیه ۵ است.

۲-۴-۲. زمین

براساس آیه قرآنی «قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ...»^{۴۲}، «بگو: چه کسی شما را از آسمان و زمین روزی می‌دهد؟...»، یکی دیگر از منابع رزق زمین است. روزی دادن از زمین به معنای این است که زمین محل رویش گیاهان و درختان و انواع متعدد مواد غذایی است. از دیگر آیاتی که خداوند در آن‌ها به این موضوع اشاره دارد، سوره بقره آیه ۲۲، سوره یونس آیه ۳۱، حجر آیه ۱۵-۱۶، نحل آیه ۷۳، نمل آیه ۶۴، سبا آیه ۲۴، فاطر آیه ۳ و شورا آیه ۱۲ است.

یافته‌ها

(۱) رزق حلال در قرآن کریم از جایگاه والایی برخوردار است و در آیات متعددی از ابعاد مختلفی به آن پرداخته شده است.

(۲) بر اساس آیه ۶ سوره هود «هیچ جنبنده‌ای در زمین نیست مگر این که روزی او بر خداست».

(۳) رزاق حقیقی در قرآن خداوند است.

(۴) اوصاف رزق بر اساس قرآن کریم با نام‌های حسن، کریم، طیب، معلوم و بغیر حساب آمده است.

سوره احزاب آیه ۳۱؛ سوره سبا آیه ۴؛ سوره غافر آیه ۴۰ و سوره طلاق آیه است.

۲-۳-۱۳. نماز

نماز واژه‌ای فارسی است که برای «صلاة» به کار می‌رود. نماز به معنای خم شدن، سرفروود آوردن برای ستایش پروردگار، احترام و اظهار بندگی و اطاعت است. (۲۲) واژه قرآنی «صلاة» از ریشه «صل و» به معنای دعاست (۱۵) و جمع آن «صَلَوَات» است. (۹) واژه «صلاة» در بعضی آیات^{۳۹} به معنای دعا هم به کار رفته است. (۷) در قرآن ۹۸ بار به نماز پرداخته شده است. (۷) در بسیاری از آیات به عنوان مهم‌ترین و اولین عمل فردی و اجتماعی مؤمنان در کنار ایمان ذکر شده است. (حج/۴۱) در آیات قرآن، نماز عامل بازدارنده از گناه (عنکبوت/۴۵)، وسیله فلاح و رستگاری (اعلی/۱۵۱۴)، یاری کننده در مشکلات زندگی (بقره/۴۵) و از سفارشات مهم خدا به پیامبران (مریم/۳۱) و از دغدغه‌های پیامبران الهی به ویژه در مورد خانواده‌شان بیان شده است. خداوند یکی دیگر از عوامل زمینه ساز رزق را در قرآن نماز بیان می‌کند و می‌فرماید: «الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ مَغْفِرَةٌ وَ رِزْقٌ كَرِيمٌ»^{۴۰}. از دیگر آیاتی که خداوند در آن‌ها به این مسئله اشاره می‌کند، سوره نور آیه مبارکه ۳۷ و ۳۸ است.

۲-۴. منابع رزق

خداوند در قرآن می‌فرماید «هیچ جنبنده‌ای در زمین نیست مگر این که روزی او بر خداست» سوالی که در این موضوع قابل طرح است اینکه منبع روزی کجاست که خداوند برای موجودات در این عالم مقدر کرده است؟. سعی شده در این تحقیق بر اساس آیات قرآنی به این سوال پاسخ داده شود.

۲-۴-۱. آسمان

خداوند در قرآن یکی از منابع روزی را آسمان بیان می‌کند و می‌فرماید: «هُوَ الَّذِي يَرْزُقُكُمْ ءَايَاتِهِ وَ يَنْزِلُ لَكُمْ مِنَ

^{۴۱} سوره غافر آیه مبارکه ۱۳

^{۴۲} سوره یونس آیه مبارکه ۳۱

^{۳۹} بقره آیه مبارکه ۱۵۷-توبه ۱۰۳-احزاب آیه ۵۶

^{۴۰} سوره انفال آیه مبارکه ۳ و ۴

در این عالم خداوند است. در آیات قرآنی اوصاف رزق با نام‌های حسن، کریم، طیب، معلوم و بغیر حساب بیان شده است و عوامل زمینه ساز رزق بر اساس قرآن کریم، اخلاص، اطاعت، انفاق و... است که منابع رزق آسمان و زمین است که در این پژوهش تبیین شده است.

تضاد منافع

نتایج حاصل از این مطالعه با منافع نویسندگان و محققان در تعارض نیست.

References

**The Holy Quran

1. Majlisi M B. Behar Al-Anwar Al-Jame'a. Beirut: Al-Wafa Foundation; 1982. [In Arabic].
2. Motaghi H. Treasure of Workers in Sunan Sayings and Actions. Beirut: Arab Heritage Revival House; 2010.
3. Sheikh Saduq. Man La Yahduruhu Al-Faqih. Qom: Islamic Publications; 1992. [In Arabic].
4. Makarim Shirazi N. Tafsir Nemoune. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya; 1995. [In Arabic].
5. Mesbah Yazdi. Knowledge of the Qur'an, Volume 4. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute Publications. 2017.
6. Tabarsi F. Majma` al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an. Dar al-Ma`rifa; 1993. [In Arabic].
7. Tabatabai MH. Al-Mizan Fi Tafsir Al-Quran. 1st Edition. Qom: Islamic Publications Office; 1996.
8. Amoli A. A Doros outside Tafseer. Fiqh School website; 2011.
9. Ibn Manzoor M. Lisan Al-Arab. Beirut: Darahiyah Al-Tarath Al-Arabi; 1984.
10. Qurashi A. Interpretation of the Best Hadith. Qom: Naweed Islam Publication Book; 2012. [In Persian]
11. Hamedani M. Anwar Derakhshan. Tafsir of the Qur'an. Tehran: Lotfi Ansharat; 1984. [In Persian]
12. Fakhrudin Razi. Keys to the Unseen. Beirut: House of Revival of the Arab Heritage; 2000. [In Arabic]
13. Johari A N. Al-Sahah. Beirut: Dar Al-Ilm; 1990. [In Persian]
14. Mostafawi H. Investigation into the Words of the Noble Qur'an. Book Publishing Center; 1988 [In Arabic]

- 5) عوامل زمینه‌ساز رزق در قرآن عبارت‌اند از اخلاص، اطاعت، انفاق، جهاد، عمل صالح و توبه....
- 6) منابع رزق از منظر آیات قرآن آسمان و زمین است.

نتیجه گیری

در قرآن کریم رزق حلال از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و بر کسب روزی حلال و نقش آن در زندگی فردی و اجتماعی سفارش و تاکید شده است. هر جنبه‌ای که در این عالم تغذیه می‌کند روزی‌اش بر عهده خداست و رازق حقیقی

15. Isfahani R. Vocabulary in the Ghareeb of the Qur'an. Dar Al-Ahya Al-Tarath Al-Arabi; 2003. [In Arabic]
16. Qureshi S A A. Quran Dictionary. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya; 1992. [In Persian]
17. Ajam R. Encyclopedia of Sufi Terminology. Beirut: Library of Lebanon; 1999. [In Arabic]
18. Nouri M H M. Mustadrak Al-Wasail. Qom: Al al-Bayt Institute; 1998. [In Arabic]
19. Tamimi Amadi. Gharar al-Hakam wa Durr al-Kalam. Investigated by Seyyed Mahdi Rajaei, Qom: Dar al-Kitab Islamia; 1990. [In Arabic]
20. Shaheed Thani, Z. Masalaq Al-Afham. Qom: Ma'arif Islami Foundation; 2003. [In Arabic]
21. Khansari A J. Sharh-i Gharar al-Hakam. Tehran: Tehran University Publications; 1987 [In Persian]
22. Dekhoda AA. Dekhoda Dictionary. Tehran: Tehran University Publications; 1988. [In Persian]
23. Naraq M. Jami' al-Saadat, Translated by Karim Fayzi. Qom: The publications of Qa'im Al Muhammad; 2006. [In Persian]
24. Heikal M K. Jihad and Fighting in Sharia Politics, Beirut; 1996. [In Aranic]
25. Aml H. Wasa'il Al-Shi'a. Qom: Founder of Aal al-Bayt Publications; 1988. [In Arabic]
26. Toosi M H. Al-Mabsout in the Imamiyyah Jurisprudence. Tehran: Al-Murtazavi Library for the Revival of Ja'fari Antiquities; 1967. [In Persian]
27. Ibn Faris A. Dictionary of Language Measures. Qom: Islamic Media Office; 1983. [In Arabic]
28. Farahidi K A. Kitab Al-Ain, Investigated and Corrected by Makhzoumi M, Samarrai I. Qom: Hejrat Publication; 1987. [In Arabic]

29. Abdel-Rahman M. Dictionary of Jurisprudential Terms and Expressions. Cairo: Dar Al-Fadila Publishing; 1998. [In Arabic]
30. Sheikh Mufid M M, Awail-al-Maqalat. Qom: The International Millennium Conference of Sheikh Mufid, 1993. [In Arabic]
31. Motahari M. A Glance at the life of Athar. Tehran: Sadra Publishing; 2011. [In Persian]
32. Motahari M. Motahari Notes. Tehran: Sadra Publishing; 2012. [In Persian]

According to the Quran, culture earns a lawful living

Morteza Ammarloo^{1*}

1- Department of Jurisprudence and Law, Islamic Azad University of Babol, Babol, Iran.

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>Received: 2 March 2022 Acceptance: 10 May 2022</p>	<p>Introduction: Halal Sustenance is one of the most significant and influential issues in human life and religious teachings, especially Holy Quran, God refers to it in several verses and in different forms so the word “Sustenance” with its derivatives is used 123 times in Quran. The purpose of this research is to create a culture of halal Sustenance based on Quranic teachings.</p>
<p>Keywords: Sustenance Halal Provider Quran</p>	<p>Methods: This research, focusing on Quranic verses and using narrations and books of commentaries, seeks to explain the culture of using halal sustenance from the perspective of religious teachings, especially the Holy Quran. This research has been done by the library study method and the necessary information has been collected and analyzed; Therefore, the research method in this article is descriptive-analytical.</p> <p>Results: The importance of halal sustenance and its status has been stated in religious texts, especially the Holy Quran and the Holy Quran needs to be applied in Islamic society for the culturalization of halal sustenance in public and personal life and it has been tried that what is important in the author’s opinion in the field of halal sustenance according to the Holy Quran is that the main provider is Allah and varieties of sustenance named in the Holy Quran are: Hassan, karim, tayyib, known, without measure; and also reasons that can bring sustenance based on the Holy Quran are: devotion, obedience, charity and etc.</p> <p>Conclusion: Halal sustenance has a high status in the Quran, and in several verses, God, in addition to explaining halal sustenance and its attributes, expresses the underlying factors of sustenance. In the Quran, there is a lot of emphasis on culturizing halal sustenance in life and paying attention to nutrition, which results in culturizing the Quranic teachings, including halal sustenance in Islamic society.</p>
<p>OPEN ACCESS <small>Use your device to scan and read the article online</small> </p>	<p>Citation (Vancouver): Ammarloo M. According to the Quran, culture earns a lawful living. Journal of Halal Research. Spring 2022; 5(1): 1-15. [In Persian] https://doi.org/10.30502/h.2022.332235.1099</p>

*Correspondance to: Morteza Ammarloo, Email: aammar1389@gmail.com, Tel: +98-017-35443420